

AKCININKO NUOSAVYBĖS TEISĖS ĮGYVENDINIMO PROBLEMAS

Doktorantė Julija Kiršienė

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 45 87
Elektroninis paštas Julija.Kirsiene@vdu.lt

Pateikta 2002 m. birželio 27 d.

Parengta spausdinti 2002 m. liepos 3 d.

Recenzavo Vytauto Didžiojo universiteto Ekonomikos fakulteto dekanas prof. habil. dr. Pranas Žukauskas ir Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros docentas dr. Antanas Rudzinskas

S a n t r a u k a

Straipsnyje analizuojami akcininko nuosavybės teisės įgyvendinimo probleminiai klausimai, atsižvelgiant į Lietuvos naujojo civilinio kodekso naujoves. Pirmojoje straipsnio dalyje atskleistas akcijos kaip nuosavybės teisės objekto išskirtinumas, atsakoma į klausimą, ar akcija yra daiktas. Antrojoje straipsnio dalyje nagrinėjami nuosavybės teisės kintamumo matmenys ir struktūrinių akcininko nuosavybės teisės pasikeitimų, kurie pastebimi naujajame civiliniame kodekse, įtaka šios teisės apibrėžtumui bei saugai. Trečioji straipsnio dalis skirta struktūrinių akcininko nuosavybės teisės pasikeitimų analizei Lietuvos civiliniame kodekse ir pastebimos dvi priešingos tendencijos: akcininko ir bendrovės turto suartėjimas bei akcininkų vaidmens valdant bendrovę mažėjimas. Ketvirtoje straipsnio dalyje pagrindžiamos minėtos Civilinio kodekso tendencijos akcininko prigimties ir jo teisių įgyvendinimo ypatumų koreliacija.

Įvadas

Neseniai įsigaliojęs Lietuvos civilinis kodeksas akcininko nuosavybės teisės įgyvendinimo srityje turėtų įnešti nemažai svarbių naujovių. Kodekse šioje srityje pastebimos dvi priešingos tendencijos: akcininko ir bendrovės turto suartėjimas bei akcininko įtakos bendrovės valdymui mažėjimas. Taigi kyla klausimas, kaip įgyvendinti šias dvi, atrodytų, nesuderinamas tendencijas. Tačiau abi minėtos tendencijos yra visiškai pateisinamos ir logiškos, nes, atsižvelgiant į ekonominio gyvenimo realybę, įstatymų leidėjui reikia būti itin lanksčiam ir netgi abstrakčiam. Kadangi akcininko nuosavybės teisės įgyvendinimo objektas – akcija – yra išskirtinis, akcininko nuosavybės teisė teoriniu požiūriu nepriskirtina prie daiktinių teisių, o jos įgyvendinimas priklauso nuo akcininko prigimties, todėl problemoms, kylantioms iš akcininko nuosavybės teisės įgyvendinimo, itin svarbi yra teisės doktrina ir teisminė praktika.

Straipsnio tikslas yra įvardyti, kas yra akcininko nuosavybės teisės objektas, atskleisti šio objekto ypatumus įgyvendinant nuosavybės teisę, Lietuvos civilinio kodekso įneštas naujoves bei jų teorinį pagrindimą, atsižvelgiant į akcininko prigimtį. Atlikto mokslinio tyrimo objektas yra akcininko nuosavybės teisės įgyvendinimo probleminiai klausimai naujojo Civilinio kodekso kontekste.

Lietuvos teisinėje mokslinėje literatūroje šie klausimai iki šiol buvo nagrinėti mažai, tik teisinės analizės lygmeniu. Užsienio literatūroje šie klausimai įvairiais aspektais išnagrinėti teisininkų A. Berle'io, K. I. Sklovskio, A. Kulagino, ekonomistų K. Markso, L. Balcerowicziaus, A. Kornjakovo darbuose, tačiau pasigesta teisinės ir ekonominės minties integracijos.

Analizuojant šiuos teisinius santykius pasiremta visumine civilinės teisės sistemos bei atskirų jos dalių teorine analize, naujojo Civilinio kodekso sisteminė analize bei užsienio šalių autorių šaltiniais. Itin įdomus ir naujas teisininkams turėtų būti ekonomistų mokslininkų požiūris į tiriamą problemą. Praktinėms problemoms atskleisti pasiremta Lietuvos ir užsienio teismų praktika.

1. Akcininko nuosavybės teisės objektas

Kalbant apie akcininko nuosavybės teisių įgyvendinimą, pradžioje būtina išsiaiškinti, kas yra akcininko nuosavybės teisės objektas. Teisės objektas – tai vertybė, dėl kurios atsiranda ir egzistuoja subjektinės teisės ir pareigos [1, p. 288–289]. Civilinių teisių objektais gali būti: daiktai, pinigai ir vertybiniai popieriai, kitas turtas bei ...veiksmų rezultatai, taip pat kitos turtinės ir neturtinės vertybės [2, 1.97 str.]. Nematerialios turto rūšys vis labiau įsigali ekonominėje apyvartoje išstumdamos į antrą planą operacijas su realiais daiktais. Ypač svarbią reikšmę įgyja finansinis bei komercinis turtas. Finansiniam turtui priskiriami piniginiai vertybiniai popieriai (obligacijos, vekseliai, čekiai ir kt.) bei investiciniai vertybiniai popieriai (akcijos, pajai, kt.), o komerciniam turtui priskiriami transporto bei prekiniai vertybiniai popieriai (konosamentai, važtaraščiai ir t. t.) [3, p. 198–199]. Dauguma teisininkų net neabejoja, kad akcininko nuosavybės teisės objektas yra pati akcija.

Nuosavybės teisės doktrinoje dažna nuomonė, kad nuosavybės teisių santykių objektais gali būti tik daiktai [4, p. 253]¹. Tai rodo ir Lietuvos civilinis kodeksas, kuris nuosavybės teisę priskiria prie daiktinių teisių. Kyla klausimas, ar akcija yra daiktas? Toks objektas tik formaliai yra laikomas daiktu, kaip tam tikras techninis sprendimas pataikaujant praktinėms reikmėms. Iš tikrųjų jis visiškai neatspindi pačių daiktinių teisių santykių ir dažnai savo prigimtimi jiems prieštarauja, todėl jam ir suteikiamas specialus juridinis statusas. Tas prieštaravimas ypač pasireiškia kai kalbama apie nuosavybės teisės ir valdymo teisės nesutapimą. Valdymo ir nuosavybės objektai, žinoma, gali nesutapti, nes galimi tokie daiktai, kurių užvaldyti neįmanoma, tačiau per didelis nuosavybės teisės objektų atotrūkis nuo daiktinės sferos sukelia naujas kliūtis bei trūkumus, kurie net gali viršyti gaunamą iš to specialaus juridinio statuso naudą [5, p. 465].

Pinigai teisine prasme taip pat yra daiktai – visuotinis ekvivalentas, tačiau akivaizdu, kad pinigai buvo daiktai tik savo archaine forma, kai auksas, sidabras bei varis buvo vertinamas pagal svorį. Bet nuo to momento, kai jų vertė pradėjo priklausyti ne nuo medžiagos, iš kurios jie padaryti, bet nuo jų formos, kuri pasireiškėdavo valdovo atvaizdu ar ženklui [6, p. 197], pinigai prarado savo daiktines savybes teorijoje. Tai rodo, kad pinigų institutas teisės teorijoje naudojamas kaip tam tikra daiktų fikcija, visuotinis ekvivalentas, reikalingas ir naudojamas daiktų apyvartoje. Istoriškai iš pradžių įsitvirtino popieriniai pinigai vietoj metalinių, o tada įsitvirtino ir negrynieji pinigai (vertybiniai popieriai) kaip grynųjų pinigų pakaitalas (fikcija) arba *quasi* pinigai. I. A. Škarinovo nuomone, pinigai ir vertybiniai popieriai išeina už daiktinės ir prievolinės teisės dichotomijos ribų ir yra atskiras civilinių teisių santykių objektas [7, p. 116, 118]. Nors ir laikomi daiktais, pinigai neįgijo materialinio pasaulio dalykų savybių, kurios yra vertingos tik dėl pačio daikto, tačiau liko neatsiejamai susiję su prievolinių teisių pasauliu [5, p. 432]. Šis ryšys ypač pasireiškia akcijoje ar kitame vertybiniame popieriuje, nes juose pirmiausiai yra išreikštas finansinis reikalavimas arba pinigai (materialus turtas) ateityje [8]. Ypač būdinga pinigų (taip pat ir vertybinių popierių) savybė, skirtingai nuo kitų daiktų, yra ta, kad jų vertė kinta laike. Jie savo verte yra patys sau netapatūs skirtingais momentais, jų vertė tai krenta, tai auga nekeisdama savo daiktinės prigimties. Todėl net labiausiai patikimas pinigų, vertybinių popierių užvaldymas negarantuoja savininkui pačios absoliučios teisės, nes ji yra priklausoma nuo apyvartos bei visos visuomenės.

Taigi būtent akcijos teisinė prigimtis lemia teisių santykių, kylančių iš akcijų apyvartos, dualizmą – teisių į akciją ir iš akcijos egzistavimą. Iš esmės nuosavybės teisės į akciją

¹ Teisės teorijoje labiausiai paplitusi nuomonė, kad nuosavybės teisių santykių objektai gali būti tik daiktai, nors jie dažnai vadinami turtu. Kadangi pinigai ir vertybiniai popieriai taip pat priskiriami daiktams ir sudaro ypatingą daiktų grupę, todėl jie irgi gali būti nuosavybės teisių santykių objektai.

įgyjamos kaip ir į visus daiktus su tam tikrais ypatumais. Teisių iš akcijos apimtis nustatoma teisės aktais, atsižvelgiant į akcijos rūšį. Tiek Civilinis kodeksas [9, 2.89 str.], tiek Akcinių bendrovių įstatymas [10, 58 str. p. 4] leidžia perduoti netgi atskiras iš akcijos kylančias teises, būtent balsavimo teises ir pirmumo teises pirkti naujai išleidžiamas akcijas.

Pati akcija – tai juridinis instrumentas, suteikiantis tam tikrų teisių visumai materialinę formą, turint tikslą joms pritaikyti teisinį daiktų režimą. Akivaizdu, kad konkretaus teisinio reiškinio priskyrimas daiktui keičia atitinkamų santykių teisinį režimą, suteikiant jiems didesnes garantijas bei teisinę apsaugą ir kartu didinant jų apyvartumą. Taigi akcija yra teisinė fikcija, kitaip sakant, yra juridinis instrumentas, kuris turi padėti sureguliuoti faktinius visuomeninius santykius, o ne vien tik pačią teisės sistemą, todėl teisinės doktrinos formavimas akcininko nuosavybės teisės klausimais yra itin svarbus.

2. Pagrindiniai nuosavybės teisės matmenys

Nuosavybės problema iškyla tik trūkstamų gėrybių atžvilgiu. Realiame trūkstamų gėrybių pasaulyje nuosavybės teisę galima apibrėžti kaip tam tikrą aibę socialiai sankcionuotų taisyklių, kurios nustato žmonių priėjimo prie šių gėrybių tvarką. Nuosavybės teisė gali reikštis skirtingais pavidalais. Išskirtini trys pagrindiniai jos kintamumo matmenys: struktūra, apibrėžtumas ir saugos lygis [11, p. 60].

Struktūrinį aspektą galėtų atspindėti vadinamoji klasikinė privačios nuosavybės teisė, kuri pasižymi trimis skiriamaisiais bruožais:

- 1) ji yra individualistinė; subjektas, kuriam pripažįstamos teisės, yra asmuo;
- 2) ji yra liberali; šis subjektas gali turėti maksimalias teises, taip pat ir teisę perleisti tas teises kitam;
- 3) ji yra išimtinė: kiekvienos gėrybės atžvilgiu ji griežtai dalija visuomenę į savininkus ir ne savininkus.

Struktūrinį nuosavybės teisės aspektą galime išskirti į dvi dalis: viena reguliuoja vartojimo veiklą, kita – gamybinę veiklą, t. y. liečia trūkstamas gėrybes, teikiančias pajamų. Nuosavybės teisė vartojimo srityje kinta mažiau nei gamybos srityje.

Struktūrinis nuosavybės teisės matmuo turi būti atskirtas nuo jos apibrėžtumo matmens. Antai įstatymas gali būti netikusiai struktūrizuotas, t. y. gali skatinti ekonominiu požiūriu neefektyvų ekonominį elgesį, tačiau jis gali būti visiškai apibrėžtas.

Saugos lygį išreiškia savininkų įsitikinimo tvirtumas, jog jų teisės nežeis ne savininkai. Trečiasis nuosavybės teisės matmuo – teisių saugos lygmuo – turi būti nagrinėjamas drauge su struktūra, nes šis lygmuo iš dalies priklauso nuo struktūros tipo – kai kurias struktūras gali būti sunkiau apsaugoti nei kitas. Pozityvūs ekonominiai rezultatai, kuriuos lemia deramai struktūrizuotos nuosavybės teisės, turi tendenciją dar labiau gerėti kylant tokių teisių saugos lygiui, tačiau to negalima pasakyti apie netikusiai struktūrizuotas nuosavybės teises. Kiekviena alternatyvi nuosavybės teisės struktūra turi tam tikrą diapazoną alternatyvių saugos lygių. Literatūroje nuosavybės teisių klausimu dėmesys paprastai telkiamas į nuosavybės teisės struktūros pokyčius. Tačiau realiaame gyvenime reikšmingus struktūros pokyčius veikiausiai lydi saugos lygio pokyčiai, nes kiekvienai struktūrai būtinas vis kitoks jos apsaugos mechanizmas, o tokiam mechanizmui sukurti prireikia daugiau laiko negu naujiems įstatymams paskelbti

Ilgainiui susiklosčiusi įmonių bei kitokių juridinių asmenų teisė, suteikusi jų vadovybei specialią juridinę galią valdyti jai patikėtus išteklius, leido akumuliuoti kapitalui ir paruošė dirvą „nuosavybės ir valdymo atskirumui“. Nuosavybės ir valdymo problema akcinėse bendrovėse yra viena iš sunkiausiai sprendžiamų bendrovių teisės problemų. Ši problema tampa itin aktuali akcijoms paplitus visuomenėje ir atskyrus kapitalo valdymo funkciją nuo pačio kapitalo savininko. Akcijos yra nuosavybės vertybiniai popieriai, pažymintys jų savininkų dalį bendrovės įstatiniame kapitale [10, 41 str.1 d.], kitaip tariant, patvirtinantys jų savininko teisę į tam tikrą vertę turintį kapitalą. Kapitalo vertė gi priklauso nuo tos pridėtinės vertės (pajamų srauto), kurią šis kapitalas suteikia jo savininkui. Taigi akcija tik patvirtina nuosavybės titulą į pridėtinę vertę, atsirandančią iš kapitalo.

Todėl svarbu suprasti, kad akcininkas įgyvendina kapitalistinį nuosavybės titulą, o kapitalistinis nuosavybės titulas jungia valdymo teises su teisėmis į pajamų srautą, ir šių teisių mastas priklauso nuo to, kokia kapitalo dalis priklauso titulo savininkui.

Naujasis Lietuvos civilinis kodeksas įnešė nemažai svarbių akcininkų nuosavybės teisių įgyvendinimo naujovių. Tai rodo būtent šio nuosavybės tipo struktūrinius pokyčius, svarbiausiuosius iš jų aptarsime vėliau. Kita vertus, akivaizdu, kad pasikeitę įstatymai netapo labiau apibrėžti, ir tai yra pateisinama sudėtinga akcininko nuosavybės teisių prigimtimi. Trečiasis nuosavybės teisės matmuo – akcininko nuosavybės teisių saugos lygmuo – priklausys nuo teisės doktrinos, teismų praktikos ir formuosius laipsniškai, kadangi įstatymai, kaip jau buvo minėta, yra gana abstraktūs, o sukurti akcininko nuosavybės teisės apsaugos mechanizmams prireikia daugiau laiko negu naujiems įstatymams paskelbti.

3. Struktūriniai akcininko nuosavybės teisės pokyčiai naujajame Lietuvos civiliniame kodekse

Naujajame Lietuvos civiliniame kodekse galėtume pastebėti dvi įdomias akcininkų nuosavybės teisių pokyčių tendencijas, kurios atrodytų yra viena kitai priešingos:

I. Akcininko ir bendrovės turto suartėjimas. Šią tendenciją patvirtina:

– CK 2.33 *straipsnis*, kuriame apibrėžiant juridinį asmenį neliko atskiro turto kaip juridinio asmens požymio;

– CK 2.50 *straipsnis*, kuriame numatyta, kad akcininkas gali atsakyti pagal bendrovės prievolės savo turtu subsidiariai;

– CK 2.45 *straipsnis*, kuriame numatyta, kad tam tikrais atvejais juridinio asmens dalyvis, taip pat ir akcininkas, gali turėti nuosavybės teisę į juridinio asmens turtą.

– Bankroto įstatyme [12, 1 str.] įtvirtinta nuostata, kad *savininkas yra akcininkas (akcininkai), turintis (turintys) daugiau kaip 10 proc. balsavimo teisę suteikiančių akcijų*. Pažymėtina, kad bankroto įstatymas šiuos akcininkus netgi prilygina individualios įmonės savininkams. Beje, akivaizdu, kad bendra taisyklė išlieka ta pati, jog akcininkas neišsaugo nuosavybės teisių į juridinio asmens turtą, bet įgyja prievolių teisių ir pareigų jo atžvilgiu, kurios, beje, turi daug daiktinėms teisėms būdingų bruožų.

– Itin svarbiu akcinių bendrovių teisinio reguliavimo ypatumu, kalbant apie jų valdymą, yra informacijos apie bendrovės veiklą prieinamumas, skaidrumas ir jos kokybės gerėjimas. Štai ir CK 2.66 *straipsnis* numato, kad be kitų juridinių asmenų registro duomenų, viešam juridinių asmenų registruui bendrovės kasmet turės pateikinti tam tikrą papildomą informaciją, būtent įmonių finansinės atskaitomybės dokumentus. Be to, ši informacija yra vieša bei registro duomenys teikiami tik už savikainą.

Kartu su informacijos apie bendrovės veiklą išplėtimu, plėtojama ir kontrolės sistema. Ypač Vakarų Europos šalyse pastebima kontrolinių funkcijų bendrovėje stiprėjimas, kartais netgi gražinant akcininkų įgaliojimus. Bendrovėse kontrolines funkcijas atlieka revizoriai (Prancūzija), kontrolieriai (Vokietija), auditoriai (Anglija, JAV). Pavyzdžiui, Prancūzijoje revizoriaus funkcijas turi teisę atlikti tik toks fizinis ar juridinis asmuo, kuris yra įtrauktas į specialų regioninės buhalterijų komisijos sąrašą. Toks asmuo privalo pateikti savo nepriekaištingos reputacijos ir atitinkamos kvalifikacijos įrodymus. Visi revizoriai yra susivieniję į profesines organizacijas, atliekančias jų kvalifikacijos bei etikos priežiūros bei įtraukimo į praktikuojančių revizorių sąrašą funkcijas [13, p. 47]. Revizoriai yra atsakingi bendrovei bei tretiesiems asmenims už klaidas ir nepatenkinamą bendrovės veiklos kontrolę. Revizoriaus institutas Lietuvos teisės aktuose nėra pakankamai išplėtotas.

II. Kita vertus, pastebima ir kita tendencija – akcininkų įtakos bendrovės valdymui mažėjimo įteisinimas. Beje, atstovaujamoji bendrovės organų krizė, jų įtakos bendrovės veiklai menkėjimas pastebimas daugelio šalių teisės aktuose. Šią tendenciją patvirtina:

– CK 2.81 *straipsnis*, kuriame numatyta, jog akcininkų susirinkimas jau nėra bendrovės valdymo organas. Taip akcinėse bendrovėse, kuriose didelis akcininkų skaičius, valdymo funkcija atsiskiria nuo kapitalo nuosavybės, kadangi akcininkų yra daug, jie yra nežinomi, o jų nuosavybės teisė tampa „tik juridine abstrakcija, o ne realybe“ [14, p. 107].

Viena iš priežasčių, dėl kurių išplečiamos bendrovių valdymo organų teisės siaurinant bendrovės atstovaujamojo organų įgaliojimus yra trečiųjų asmenų interesų užtikrinimas, su kuriais valdymo organas bendrovės vardu sudaro sandorius.

Bendrovių teisėje įtvirtintas principas, kad visuotiniuose akcininkų susirinkimuose balsuoja ne akcininkai, o jų kapitalas sudaro sąlygas stambiams akcininkams viešpatauti bendrovėje. Akcijų skaičius, leidžiantis viešpatauti akcinėje bendrovėje, vadinamas kontroliniu akcijų paketu. Teoriškai jis lygus paprastai akcijų daugumai, tačiau praktiškai jis gali būti gerokai mažesnis. Smulkieji akcininkai turi balso teisę, tačiau realiai neturi jokių galimybių daryti įtaką valdant bendrovę. Skirtingai nei stambiųjų akcininkų, jų balsas yra tik formalus. Tai ir yra pagrindinė smulkiųjų akcininkų pasyvumo priežastis. Štai 2000 m. vasario 7 d. nutarimu civ. byloje Nr. 3K-3-141/2000 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas atmetė ieškovo UAB „Tūkstantis smulkmenų“ akcininko Jono Čepurnos reikalavimą išieškoti iš kitų bendrovės akcininkų nuostolius dėl patalpų pirkimo–pardavimo sutarties sudarymo. Ieškovas savo reikalavimą motyvavo tuo, kad patalpos akcininkų susirinkimo nutarimu buvo parduotas dešimt kartų mažesne nei rinkos kaina, tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad ieškovo reikalavimas nepagrįstas, nes akcininkas yra tik akcijų savininkas [15].

Akcininkų susirinkimai dėl balsavimo principų ir jų pravedimo tvarkos sudaro sąlygas viešpatauti stambiesiems akcininkams, todėl teisinėje literatūroje autorių yra kritikuojami. Tas, kas priima sprendimus akcininkų susirinkime, realiai valdo ir bendrovę, nes akcininkų susirinkimas turi teisę perrinkti stebėtojų tarybą, valdybą ir t. t. Tai būna itin akivaizdu pasikeitus bendrovės kontrolinio akcijų paketo savininkui. Tai galėjome pastebėti ir Lietuvoje, pasikeitus Lietuvos telekomo, Vilniaus banko, Lietuvos taupomojo banko kontrolinio akcijų paketo savininkams

Beje, šiuo metu visuotinai įteisintos balsavimo sutartys bei balsavimo teisės perleidimo sutartys, taip pat ir Lietuvos civiliniame kodekse [9, 2.89 str.] bei Akcinių bendrovių įstatyme. Kaip akcininkų atstovai vis dažniau pagal tokias sutartis reiškiasi bankai ir kitos kreditinės įstaigos. Pagal balsavimo sutartį stambieji akcininkai, kurie viešpatauja valdymo organuose, arba bankai dar labiau įtvirtina savo pozicijas. Bankai, juridškai atstovaujantys smulkiems akcininkams, formaliai veikiantys šių akcininkų naudai, dažnai primeta savo valią daugeliui bendrovių. Balsavimo sutarčių institutas plečiasi kartu su didėjančiu akcininkų skaičiumi.

– Išplėtotą įstatymų bazę, reguliuojanti akcinių bendrovių veiklą, veda prie steigiamųjų dokumentų (įstatų) reikšmės mažėjimo, nes didžiąją dalį bendrovių veiklos reguliuoja imperatyvios įstatymų ir poįstatyminių aktų normos. Tai atsispindi CK 2.47 ir CK 2.83 straipsniuose.

Taigi kyla klausimas, kaip įgyvendinti šias dvi, atrodytų, nesuderinamas tendencijas. Čia būtina pabrėžti, kad abi minėtos tendencijos yra visiškai pateisinamos ir logiškos, tiesiog akcininko nuosavybės teisės įgyvendinimo klausimais labai svarbi teisės doktrina ir teisminė praktika.

4. Akcininko prigimties ir jo nuosavybės teisių įgyvendinimo ypatumų koreliacija

Akcininko nuosavybės teisės įgyvendinimo teisiniai aspektai labai priklauso nuo pačio akcininko prigimties. Ar gali būti vienodai traktuojamos akcinės bendrovės, kuriose didelis akcininkų skaičius, ir vieno dalyvio bendrovės, kaip, beje, ir bendrovės, kuriose vienintelis ar pagrindinis savininkas yra valstybė, arba, kurios akcininkas yra kitas juridinis asmuo, ir t. t. Atsižvelgiant į ekonominius procesus, galima pastebėti, kad vis didesnę įtaką ekonomikoje turi neklasikinės privačios įmonės¹ [11, p. 60]. Taip yra dėl tokių veiksnių:

– Didelės bendrovės vis dažniau valdomos profesionalių vadybininkų, kuriems priklauso (jeigu apskritai priklauso) tik nedidelė jos nuosavybės dalis.

¹ Klasikinė privati įmonė – tai savininko valdoma įmonė, kurios savininkas yra fizinis asmuo, turintis kapitalistinį nuosavybės titulą į visą įmonės kapitalą, šioms įmonėms būdingas ryškus pelno ir ekonominio efektyvumo siekis.

– Tarp bendrovių savininkų sparčiai daugėja institucinių savininkų dalis ir sparčiai mažėja fizinių asmenų dalis.

– Kai kurie savininkai, ypač fiziniai asmenys, bei pensijų fondai samdo profesionalius vadybininkus (bankus ir fondų valdytojus). Taip klostosi nuosavybės paslaugų rinka.

Taigi atsižvelgiant į šią ekonominę realybę, įstatymų leidėjui reikia būti itin lanksčiam ir kartais abstrakčiam, dar lankstesnė turėtų būti teismų praktika. Šis lankstumas yra būtinas, kad neišsipildytų ekonomistų prognozės, kad akcinis kapitalas gali greitai tapti tik praeities reliktu [16, p. 77].

4.1. Valstybinės įmonės

Jeigu pagrindinis bendrovės akcijų **savininkas yra valstybė**, negalima jos laikyti privačia, net jei valstybė turėtų kapitalistinį nuosavybės titulą. Valstybė pasižymi tam tikrais specifiniais bruožais, kurie ją daro blogu savininku. Valstybė – tai labai savotiškas savininkas. Ji skiriasi nuo kitų savininkų keliais tarpusavyje susijusiais aspektais. Pirmasis ir svarbiausias – valstybė yra politinė organizacija, tie, kurių padėtis šioje organizacijoje aukštesnė, veikia paskatų sistemoje, kuri iš esmės skiriasi nuo privačių savininkų paskatų sistemos. Kita vertus, valstybė turi pinigų bei įstatymų leidybos monopolį, o tai sudaro galimybę jai pakreipti finansų ir teisinę sistemas taip, kad būtų proteguojamos valstybinės įmonės. Be to, žmonės, disponuojantys valstybinės kontrolės teisėmis – politikai ir pareigūnai – negali turėti juridinių teisių į valstybinių įmonių pelną bei valstybinių įmonių priežiūrai neįmanoma pritaikyti nuosavybės monitoringų mechanizmų, nes jie yra grindžiami kapitalistinių nuosavybės titulų perleidimo teise. Tokie titulai turi išlikti valstybės rankose, kad įmonė ir toliau priklausytų valstybei. Apibendrinant galima sakyti: politinė valstybės prigimtis kartu su jos išskirtinėmis galiomis daro ją blogu įmonių savininku.

4.2. Vieno dalyvio bendrovės

Akcinių bendrovių įstatymas taip pat neapriboja **vienam steigėjui** [10, 3 str.] teisės steigti akcinę bendrovę. Akcinės bendrovės, kuriose yra tik vienas akcininkas, paplitęs reiškinys tiek Lietuvoje, tiek ir kitose šalyse. Akivaizdu, kad vieno dalyvio bendrovės kaip autonominio vieneto interesai gali gerokai skirtis nuo jos steigėjo ar dalyvio. Tie interesai gali būti netgi priešingi. Tokia interesų kolizija atsiranda, kai dalyvis siekia turėti kuo didesnę asmeninę naudą, neatsižvelgdamas į bendrovės ir jos kreditorių interesus.

Taip pat šiuo metu itin dažnas atvejis, kai vienas juridinis asmuo (motininė bendrovė) turi visas kito juridinio asmens akcijas (dukterinė bendrovė) ir pastarasis tampa visiškai priklausomas nuo pirmojo. Šių bendrovių santykiai yra grindžiami subordinacija, nes kompanijai savininkei priklauso dukterinės kompanijos kapitalas. Ekonominės priklausomybės santykiai, būdami išimtis, galėjo būti ignoruojami teisės, tačiau šiuo metu padėtis iš esmės pasikeitė. Jau Pirmojo pasaulinio karo metais teismų sprendimuose imta atsižvelgti į finansinės priklausomybės santykius, nustatant juridinių asmenų nacionalinę priklausomybę. Būtinybė atsižvelgti į ekonomines realijas privertė civilinę teisę reguliuoti ne tik ekonomiškai, bet ir juridiškai nelygių subjektų teisinius santykius. Įvykus šiems pokyčiams, reikia suabejoti ir tradiciniu civilinės teisės kaip teisės normų visumos, reguliuojančios turtinius *lygiateisių subjektų* santykius, apibrėžimu. Tačiau subjektų lygybės principui visuomet tekdavo nusileisti prieš vedantį civilinės teisės privačios nuosavybės neliečiamybės principą. Šiuo atveju, taikytina bendrovės dalyvių subsidiarinė atsakomybė už bendrovės prievoles, nes bendrovės turto nuo jos dalyvių atskyrimo principo beatodairiškas taikymas gali prieštarauti bendriems teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principams bei iš esmės pažeisti kreditorių interesus.

4.3. Akcinė juridinių asmenų nuosavybė

Akcinė bendrovė akumuliuoja akcininkų įneštas lėšas ir panaudoja jas civilinėje apyvartoje kaip kapitalą. Tada iš gauto pelno išmoka akcininkams dividendus. Akcininko teisė

gauti dividendus yra pagrindinė akcininko teisė ir pagrindinė bendrovės pareiga akcininkams yra užtikrinti tos teisės įgyvendinimą, o bendrovės administracija (vadybininkai) turėtų siekti, kad dividendai būtų kuo didesni. Šios tiesos, atrodytų, yra aksiomos toje ekonominėje sistemoje, kurioje akcininkai yra fiziniai asmenys, tačiau vis dažniau pagrindiniais akcininkais tampa juridiniai asmenys, ir visos šios tiesos iš esmės pasikeičia. Juridiniai asmenys siekia turėti kitų įmonių akcijas paprastai siekdami turėti įtakos valdant jas arba turėdami tikslą pratęsti gamybos procesą, o ne gauti dividendų. Pavyzdžiui, dujų tiekėjai siekia įsigyti dujas Lietuvoje realizuojančios įmonės akcijas, turėdami tikslą tiekti dujas būtent iš savo įmonės. Taigi juridiniai asmenys valdo vieni kitų akcijas, visų pirma siekdami nustatyti ir palaikyti glaudžius tarpusavio ryšius. Tačiau pats pagrindinis tikslas turėti kitos bendrovės akcijas yra siekis ją kontroliuoti. Akcinė juridinių asmenų nuosavybė įgyvendinama dviem formomis: vienašalė nuosavybė ir tarpusavio nuosavybė. Jeigu motininė kompanija valdo dukterinės kompanijos akcijas, tai yra vienašalė nuosavybė. Tarpusavio nuosavybė gali būti įgyvendinama įvairiai: pavyzdžiui, kai kompanija A valdo kompanijos B akcijas, o kompanija B valdo kompanijos A akcijas, arba ryšys gali būti A–B–C–...–A, arba bendrovė A tarpusavio nuosavybės ryšiais susijusi su kompanijomis B, C ir D, tačiau šios tarpusavyje tokių ryšių neturi. Nuo įvairių nuosavybės ryšių konstrukcijų priklauso tik šių kompanijų nepriklausomybės laipsnis. Taigi ilgos grandinės horizontalių ir vertikalų ryšių tarp bendrovių atsiranda tarpusavio akcijų nuosavybės pagrindu. Tai yra viena iš finansinio kapitalo formavimosi sistemų. Į tai jau atsižvelgiama ir Lietuvos teisės aktuose, įvedant patronuojančios ir dukterinės bendrovės institutus [10, 7 str.].

Kalbant apie juridinių asmenų akcinę nuosavybę svarbu išskirti institucinius investuotojus: tai pensijų fondai, draudimo ir investicinės kompanijos bei fondai. Šių institucinių investuotojų nuosavybė pasireiškia jau dviem tikslais: tai investicija į pelną duodančius vertybinius popierius bei kontrolė. Šie instituciniai investuotojai rinkoje užima tarsi tarpinę poziciją tarp fizinių ir juridinių asmenų. Būdami stambūs akcininkai, jie gali daryti įtaką bendrovės valdymui, kartu jie turi atlikti svarbiausią savo funkciją – gauti pelno.

Reikia pabrėžti, kad individualių akcininkų, t. y. fizinių asmenų lyginamasis svoris kapitale ryškiai krenta, ir tai yra globalinis reiškinys. Akcinė nuosavybė vis akivaizdžiau telkiama įmonių ir institucinių investuotojų rankose. Į šį fenomeną turi būti atsižvelgiama teisės aktuose bei formuojant teisinę doktriną. Fiziniai asmenys paprastai akciją perka norėdami gauti dividendų, o juridiniai asmenys – siekdami kontroliuoti bendrovę, ir netgi akcijos kaina priklausomai nuo to iš esmės skiriasi. Todėl juridinių asmenų superkamų akcijų kaina yra didesnė nei individualiam investuotojui apsimokėtų už jas mokėti.

Išvados

Apibendrinus straipsnyje išdėstytą teorinę ir praktinę medžiagą dėl akcininko nuosavybės teisės įgyvendinimo probleminių klausimų naujojo Lietuvos civilinio kodekso kontekste, darytinos tokios esminės išvados:

1. Nors akcininko nuosavybės teisės objektas yra akcija, tačiau akcijos esmės neįmanoma paaiškinti išskiriant bendrąsias akcijos savybes, t. y. tik juridinės analizės lygmeniu, kadangi teisės negali paaiškinti pati teisė. Akcijos ir akcininko nuosavybės teisės esmė gali būti atskleista tik analizuojant ekonominius santykius.

2. Išskirtini trys pagrindiniai nuosavybės teisės (taip pat akcininko) kintamumo matmenys: struktūra, apibrėžtumas ir saugos lygis. Struktūriniai akcininko nuosavybės teisės pokyčiai naujajame Civiliniame kodekse lemia saugos lygio pokyčius. Akcininko nuosavybės teisės struktūrą apsaugoti yra sunkiau dėl jos neapibrėžtumo ir dvilypės prigimties.

3. Naujajame Civiliniame kodekse akcininkų nuosavybės teisės įgyvendinimo srityje pastebimos bent dvi priešingos tendencijos – tai akcininko ir bendrovės turto suartėjimas bei akcininko įtakos valdant bendrovę mažėjimas, kurios yra pateisinamos dėl sudėtingos ir dvilypės akcininko teisių į bendrovės turtą prigimties.

4. Akcininko nuosavybės teisės įgyvendinimo problematika priklauso nuo akcininko prigimties. Akcinės bendrovės, kurioje didelis akcininkų skaičius, ir vieno dalyvio bei ben-

drovės, kuriose vienintelis ar pagrindinis savininkas yra valstybė, arba kurios akcininkas yra kitas juridinis asmuo ir t. t., negali būti vienodai traktuojamos įstatymuose ir teisinėje praktikoje.

5. Taip pat reikia pabrėžti, kad individualių akcininkų, t. y. fizinių asmenų lyginamasis svoris kapitale ryškiai krenta, ir tai yra globalinis reiškinys. Akcinė nuosavybė vis akivaizdžiau telkiasi įmonių ir institucinių investuotojų rankose, ir į šį fenomeną turi būti atsižvelgiama teisės aktuose bei formuojant teisinę doktriną.

LITERATŪRA

1. **Алексеев С. С.** Об объекте права и правоотношения // Вопросы общей теории советского права. – Москва, 1960.
2. **Lietuvos Respublikos** civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. 2000 m. liepos 18 d. Nr. VIII–1864.
3. **Васильев Е. А.** Гражданское и торговое право капиталистических государств. – Москва, 1993.
4. **Civilinė teisė: vadovėlis.** – Kaunas, 1997.
5. **Скловский К. И.** Собственность в гражданском праве. – Москва, 2000.
6. **Фуко М.** Слова и вещи. – Москва.
7. **Шкаринов И. А.** Теория денег: проблемы, которые ждут решения // Журнал Российского права. 1997. № 4.
8. **Finansinių reikalavimų apsaugos sistema: funkcijos, elementai, reikšmė** // Justitia. 1996, sausis.
9. **Lietuvos Respublikos** civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. 2000 m. liepos 18 d. Nr. VIII–1864.
10. **Akinių bendrovių įstatymas.** 2000 m. liepos 13 d. Nr. VIII–1835 // Žin. 2000. Nr. 64–1914.
11. **Balcerowicz L.** Socializmas versus kapitalizmas. – Vilnius: Eugrimas, 2000.
12. **Lietuvos Respublikos** įmonių bankroto įstatymas. 2001 m. kovo 20 d. Nr. IX–216.
13. **Meysan M.** Les droits des actionnaires et des autres porteurs de titres dans les sociétés anonymes. – Paris, 1962.
14. **Fourastie J. et Lalef A.** Relation l'Quest. – Paris, 1967.
15. **Lietuvos** Aukščiausiojo Teismo nutartis 2000 m. vasario 7 d. civ. byloje Nr. 3K–3–141/2000.
16. **Корняков А.** Новая модель отношений собственности // Экономист. 1995.

The Problems of Realization of Shareholder's Property Rights

Doctoral Candidate Julija Kiršienė

Law University of Lithuania

SUMMARY

In the article there are analyzed the problem issues of realizations of shareholder's property rights taking into consideration the novelties, brought in by new Lithuanian Civil Code. In the first part of the article there is disclosed the exceptional character of share as the object of property rights, answering the question is the share a thing. In the second part of article the changeability dimensions of property rights and the influence of shareholder's property rights' structural changes, that are observed in the new Civil Code of Lithuania to determination and security of these rights are analyzed. The third part of the article is allotted for analysis of shareholder's property rights structural changes in new Civil Code of Lithuania and there are observed two opposite tendencies: the rapprochement of shareholder and the company's property and the diminution of shareholders' role in

managment of company. In the fourth part of article the two mentioned tendencies are grounded by the corelation of shareholder's nature and the features of shareholder's property rigts realization.

